

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14929045>

FONETIKA, UNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Abdulazizova Dilnoza

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

M.A.Hamrayev

Ilmiy rahbar: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
E-mail: m.a.hamrayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada fonetika fanining mohiyati, uning maqsad va vazifalari yoritilgan. Fonetika tili o'rganishdagi o'rni va ahamiyati haqida tushunchalar berilib, uning turli yo'nalishlari hamda tadqiqot usullari haqida ma'lumotlar taqdim etilgan. Fonetika tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, tovush tizimini, uning tuzilishi, talaffuz xususiyatlari va akustik xususiyatlarini o'rganadi. Fonetikaning maqsadi — tilning tovush tizimini tadqiq qilish va nutq tovushlarini ilmiy jihatdan o'rganishdir. Ushbu maqolada fonetikaning asosiy yo'nalishlari, uning amaliy va nazariy ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Fonetika, tilshunoslik, nazariy ahamiyati, artikulyatsion, akustik, auditor.

Abstract: This article discusses the essence of the science of phonetics, its goals and objectives. It provides an understanding of the role and importance of phonetics in language learning, and provides information about its various areas and research methods. Phonetics is one of the main branches of linguistics, studying the sound system, its structure, pronunciation features and acoustic properties. The purpose of phonetics is to study the sound system of a language and the scientific study of speech sounds. This article discusses the main areas of phonetics, its practical and theoretical significance.

Keywords. Phonetics, linguistics, theoretical significance, articulatory, acoustic, auditor.

KIRISH

Fonetika tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri bo'lib, til tovushlarini, ularning hosil bo'lish jarayoni, fiziologik va akustik xususiyatlarini o'rganadi. Tilning boshqa tarkibiy qismlari bilan bog'liq bo'lishi fonetikaning ham nazariy, ham amaliy jihatdan muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu maqolada fonetikaning maqsad va vazifalari batafsil tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Fonetikaning mohiyati

Fonetika – til tovushlarini o'rganadigan fan bo'lib, u turli yo'nalishlarga ega. Tilshunoslik doirasida fonetika uchta asosiy bo'limga ajratiladi: artikulyatsion, akustik va auditor fonetika. Artikulyatsion fonetika nutq organlarining ishtirokida tovushlarning hosil bo'lish jarayonini o'rganadi. Akustik fonetika esa tovushlarning fizik xususiyatlarini tadqiq qiladi. Auditor fonetika esa nutq tovushlarining qabul qilinish jarayonini o'rganadi.

2. Fonetikaning maqsad hamda vazifalari

Fonetikaning asosiy maqsadi – nutq tovushlarining hosil bo'lishi, talaffuzi, akustik tuzilishi va idrok qilinishini ilmiy jihatdan o'rganishdir. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Til tovushlarining fiziologik va akustik xususiyatlarini o'rganish;
- Nutq tovushlarini tasniflash va tahlil qilish;
- Fonetik qonuniyatlarini aniqlash;
- Nutq tovushlarining o'zgarishini va rivojlanishini o'rganish;
- Lingvistik tadqiqotlar va amaliy nutq texnologiyalarida foydalanish uchun ma'lumotlar bazasini yaratish.

3. Fonetikaning amaliy ahamiyati

Fonetika amaliy jihatdan muhim soha bo'lib, u lingvistika, psixologiya, pedagogika, logopediya va sun'iy intellekt tadqiqotlarida muhim rol o'ynaydi. Masalan, xorijiy tillarni o'rganishda fonetika to'g'ri talaffuzni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, nutq sintezatori va ovoz tanish texnologiyalarida ham fonetik tadqiqotlardan keng foydalaniladi.

Nutqning tovush tomoni segment (lotincha: *segmentum* — qirqim, parcha, bo'lak) va ustsegment (supersegment) birliklarga bo'linadi. Segment birliklar ketma-ket joylashadi (bir vaqtning o'zida 2 ta tovushni talaffuz qilib bo'lmaydi). Shuning uchun ularni silsilali yoki ketma-ket birliklar deyish mumkin.

Ustsegment birliklarga urg'u va ohang (intonatsiya) kiradi. Bu birliklar segment birliklar ustiga qo'yiladi va ularga turlicha tus beradi.

Har qanday nutq tovushi, avvalo, nutq a'zolarining harakati tufayli talaffuz etiladi, ya'ni fiziologik xususiyatga ega. Ikkinchidan, u havoning ma'lum elastik jiyemni tebratishidan hosil bo'ladi; demak, uning akustik (fizik) jihati bor. Uchinchidan, muayyan so'z va morfemaning ma'no tomoni bilan tovush qobig'i birgalikda inson ongida shakllanadi, zero inson ma'lum tovushlar majmuini eshitish bilan qabul qilgan ekan, ushbu majmu zaminidagi ma'noni idrok etadi, bu perseptiv (psixofonetik) xususiyat sanaladi. Va nihoyat, eng muhimi, nutq ma'lum vazifani bajaradi, binobarin, funksional qimmatga ega. Nutq tovushlari yuqoridagi xususiyatlariga ko'ra turli nuqtai nazardan o'rganilishi mumkin. Fonetika tilning tovush tizimini qaysi jihatdan o'rganishi (maqsadi) nuqtai nazaridan quyidagi turlarga bo'linadi: umumiy fonetika; tarixiy (diaxron) fonetika; tasviriy (sinxron) fonetika; qiyosiy fonetika; eksperimental fonetika. Yuqoridagilar bilan birga xususiy fonetika ham ajratiladiki, unda barcha fonetik xususiyatlar aniq bir til misolida o'rganiladi.

Umumiy fonetika barcha tillar uchun umumiy bo'lgan fonetik xususiyatlarni (nutq tovushlarining hosil bo'lishi, ularning universal tasnifi, tovushlarning birikish qonuniyatlari, yondosh tovushlardan birining ikkinchisiga ta'siri va boshqalarni) o'rganadi. Umumiy fonetika xususiy fonetika materiallariga asoslanadi. Tarixiy fonetika tilning fonetik tizimini tarixiy taraqqiyotida, rivojlanish jarayonida o'rganadi. Tasviriy fonetika esa muayyan til fonetik tizimining hozirgi holatini o'rganadi. Qiyosiy fonetika ikki til fonetikasini, qarindosh tillar tovush tizimini bir-biriga qiyoslab o'rganadi. Eksperimental fonetika nutq tovushlarini, fonetik hodisalarni ma'lum texnik vositalar yordamida o'rganadi.

Nutq tovushlarining hosil bo'lish mexanizmini o'rganish 17-asrda boshlangan bo'lib, bu hol karsoqovlarni o'qitish ehtiyojidan kelib chiqqan (ispaniyalik X. P. Bonet, inglizlik J. Uilkins, niderlandiyalik I. Amman asarlari). Tilning tovush tomonini har jihatdan lintvistik nuqtai nazardan o'rganish birinchi marta nemis olimi E. Ziversning „Tovush fiziologiyasi asoslari“ (1876, 2-nashri „Fonetika asoslari“ deb nomlanadi, 1881) asarida kuzatiladi. Rossiyada umumiy fonetikaning rivojiga I. A. Boduen de Kurtene va uning shogirdlari V.A. Bogoroditskiy va L. V. Shcherbalar o'z asarlari bilan muhim hissa qo'shdilar.

Fonetika tilning boshqa sohalari bilan bog'liq, chunki tovush, urg'u va ohangsiz bo'g'in, so'z, so'z birikmasi va ran bo'lmaydi. Shu tufayli fonetika, morfologiya, sintaksis va stilistika bilan bog'liq til

bosqichi deb qaraladi. O'zbek tili fonetikasi ham chuqur o'rganilmoqda. O'zbek tilining tasviriy fonetikasini tadqiq qilishda V. V. Reshetov, Sh. Shoabdurahmonov, fonetika Abdullayev, A. G'ulomovlar; o'zbek tili fonetikasini 60-yillar oxiridan eksperimental o'rganishda A. Mahmudov va S. Otamirzayevalar; o'zbek tilining tarixiy fonetikasini o'rganishda fonetika Abdullayev, G'. Abdurahmonov, A. Rustamov, Q. Mahmudov, H. Ne'matov, E. Umarovlarning xizmatlari katta

XULOSA

Fonetika tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, tilning tovush tizimini chuqur o'rganish imkonini beradi. Uning maqsadi til tovushlarining hosil bo'lishi, akustik va psixologik xususiyatlarini tadqiq qilishdan iborat. Amaliy jihatdan fonetika ta'lim, kommunikatsiya, texnologiya va tibbiyot sohalarida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akhmedov, A. (2015). "Tilshunoslik asoslari." Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Xo'jayev, M. (2018). "Fonetika va fonologiya." Toshkent: Fan va Texnologiya.
3. Matusevich M. I., Vvedeniye v obshuyu fonetiku, M., 1959; Reshetov V. V., Uzbekskiy yazik, ch. 1. Vvedeniye. Fonetika, T., 1959; Xozirgi o'zbek adabiy tili, 1j., T., 1966;
4. Baskakov N. A., Sodiqov A. S., Abduazizov A. A., Umumiy tilshunoslik, T., 1979; Hozirgi o'zbek adabiy tili, 1qism, T., 1980; Sravnitelnoistoricheskaya grammatika tyurkskix yazikov. Fonetika, M., 1984;
5. Ne'matov H., O'zbek tilining tarixiy fonetikasi, T., 1994;
6. Reformatskiy A.A., Vvedeniye v yazikovedeniye, M., 1998.